

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ У ПЕРІОД ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті представлена загальна характеристика криміногенних факторів, що реально та потенційно можуть чинити негативний вплив на процес деокупації тимчасово окупованої території України, в результаті якого рівень злочинності буде збільшуватися. Криміногенні фактори класифіковані за змістом у найбільш важливих сферах суспільних відносин, що мають значення і для держави, і для суспільства, як до окупації, у період деокупації, так і післявоєнне життя, до них віднесені економічна, політична, соціальна, культурно-освітня та релігійна сфери. Виявлення, характеристика, а в подальшому і запобігання криміногенним факторам у зазначених сферах має на меті мінімізацію реальних і потенційних кримінальних загроз і наслідків у процесі реалізації комплексу заходів державної політики з деокупації тимчасово окупованої території України.

Ключові слова: криміногенні фактори, деокупація, тимчасово окупована територія України, сфери суспільного життя.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення збройних формувань Російської Федерації (далі РФ) та тимчасова окупація території України вплинули на всі сфери суспільного і державного життя. Реакцією керівництва держави стало введення в Україні воєнного стану з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, що триває до тепер, а також вжиття комплексу заходів державної політики, які передбачають деокупацію.

Деокупація тимчасово окупованої території України спрямована на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету у міжнародно визнаному державному кордоні України. Обов'язковим результатом зазначеного процесу є повна відсутність збройних формувань РФ і окупаційної адміністрації РФ на деокупованій території.

Деокупація по своїй суті є складним процесом, досягнення якого можливе через визначення і застосування необхідного і достатнього комплексу заходів державної політики. У науковому середовищі існує доволі великий спектр інтерпретації державної політики і однострійності у цьому питанні немає, проте в рамках нашої роботи, державну політику можна визначити як організовану діяльність державних органів та інституцій з визначення цілей, завдань та засобів їх досягнення задля безпечного розвитку суспільства і держави. Диференціація державної політики залежить від сфери суспільного життя, регулювання конкретного виду суспільних відносин, як то економічна, політична, соціальна, культурна, освітня, медична, воєнна, безпекова сфери тощо.

Визнання на законодавчому рівні дій РФ як «злочин агресії проти України та тимчасова окупація її територій»¹, а також аналіз криміногенної обстановки, особливо після повномасштабного вторгнення: вбивство цивільного населення (тільки за рік війни з 24 лютого 2022 року до 12 лютого 2023 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 18 955 втрат серед цивільного населення в країні: 7 199 вбитих і 11 756 поранених)², викрадення, тортури, зґвалтування, викрадення і депортація українських дітей, руйнування житлового фонду, знищення критичної інфраструктури, ядерний тероризм тощо, свідчать про необхідність змін у політиці протидії злочинності. Кримінологічна політика у цьому контексті не є винятком, а навіть більше того, будучи невід'ємною складовою політики протидії злочинності, вона охоплює попередження суб'єктивних і об'єктивних чинників, що обумовлюють наявність злочинності в суспільстві, удосконалення системи профілактики злочинів, нейтралізацію дії детермінант злочинності тощо. Отже, виявлення, нейтралізація та попередження криміногенних факторів, що обумовлюють прояви злочинності є своєчасною, найбільш гуманною та економічною (кадрове, фінансове, організаційно-технічне забезпечення) кримінологічною складовою у протидії злочинності.

На теоретичному рівні протидія злочинності в цілому була досліджена в працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Є. М. Блажівського, Є. О. Гладкової, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, та ін. Що стосується криміногенних факторів то це питання порушувалися в сучасних дослідженнях вітчизняних кримінологів, а саме: С.О. Кожушко «Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України», в монографії було визначено основні криміногенні фактори злочинності в оборонно-промисловому комплексі; Л.М. Мар'єнко «Погроза або насильство

¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України № 1207-VII від 15.04.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

² Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 13 лютого 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-13-february-2023>

щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання», в монографії представлена характеристика культурно-психологічних, організаційно-правових та політичних факторів погроз і насильства щодо суддів, народних засідателів, присяжних; Ю.В. Орлов «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри», в монографії досліджено вплив воєнних та антивоєнних факторів на криміногенну обстановку в Україні; М.Л. Пахнін «Кримінологічний захист засобів масової інформації», в монографії був проведений аналіз факторів криміналізації ЗМІ та ін. Таким чином виявлення та загальна характеристика криміногенних факторів потребує постійної уваги з боку наукової спільноти, особливо в перехідні періоди, де окрім інших процесів, відбувається перехід від війни до миру, якому притаманна динамічність всіх суспільних процесів, де злочинність займає не останнє місце.

На підставі вище викладеного, *метою статті* є виявлення та характеристика криміногенних факторів, які реально або потенційно можуть вплинути на рівень злочинності у бік її збільшення у процесі реалізації комплексу заходів державної політики з деокупації тимчасово окупованої території України.

Виклад основного матеріалу. Виклики, з якими зіткнулись українське суспільство та держава під час війни, а також цілі, що передбачені державною політикою із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території, серед яких є і деокупація тимчасово окупованої території, вимагає від суб'єктів протидії злочинності не тільки впливу на вже існуючі прояви злочинності, а також виявлення факторів, що детермінують злочинність, з метою системного і повсякчасного застосування, необхідного вдосконалення та пошуку дієвих заходів впливу на них.

Фактори, що детермінують злочинність можна класифікувати за різними підставами, одна з яких це класифікація за змістом, якою передбачені економічні, політичні, соціальні, культурні фактори тощо. Як вже зазначалося, деокупація тимчасово окупованої території України це комплекс заходів державної політики, яка так само диференціюється за сферами суспільного життя. Таким чином, встановлення криміногенних факторів за змістом під час деокупації допоможе виявити і мінімізувати криміногенні ризики у виборі і застосуванні тих чи інших заходів державної політики, що передбачають деокупацію.

Криміногенні фактори за змістом у період деокупації тимчасово окупованої території України можуть міститися у таких сферах суспільного життя:

- економічна сфера. Виявлення і вплив на криміногенні фактори в економічній сфері спрямовані на мінімізацію негативного впливу на економіку, у тому числі криміногенного характеру. Створення безпечних умов для розвитку економіки є запорукою стабільного розвитку економічної системи держави, що позитивно відбивається на

функціонуванні суспільства та особистості. Окрім цього, розвиток економіки знаходиться в площині національних інтересів України, а саме: «сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами», а також «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями»¹.

Криміногенні фактори в економічній сфері у період деокупації мають прояв у таких процесах: масштабна внутрішня і зовнішня міграції українського населення; зростання рівня безробіття; диспропорції на ринку праці; пошкодження та знищення інфраструктури; порушення логістики; зниження пропозицій на окремі види товарів та послуг; необґрунтоване збільшення цін на окремі види товарів; нестабільність валютного курсу (станом на зараз курс зафіксований, проте ризики його коливання залишаються); невизначений фінансовий стан сільськогосподарських працівників; проблеми на виробництві через перебої постачання електроенергетики та водопостачання; падіння експорту (блокування морських портів, пошкодження виробничої інфраструктури); дефіцит бюджету тощо.

Одночасно необхідно продовжувати проводити масштабну боротьбу з корупцією, яка, навіть в умовах війни, не втрачає свої лідерські позиції;

- політична сфера. Внутрішньополітичні процеси також охоплюються впливом криміногенних факторів, що особливо чутливі у період деокупації, до них можна віднести: низький рівень довіри до парламенту; низький рівень довіри до партій, як до політичного інституту; політичні конфлікти; політично-корупційні скандали; некомпетентність працівників державного апарату; наявність в українській владі проросійськи налаштованих політиків; зовнішня залежність національної політики тощо.

У питанні ефективності влади існує загроза «у згортанні реформи децентралізації, що неминуче призведе до конфліктів по лінії „центр – регіони“. Дестабілізаційний потенціал цієї загрози оцінюється на рівні 2,78 під час воєнного стану і 3,16 – під час відбудови, а ймовірність конфліктів між центром і регіонами зросте після закінчення війни з 2,11 до 3,36»²;

¹ Про національну безпеку України: закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

² Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування / авт. кол.: І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Маляревський. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 14 липня. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnovi-polityky>

- соціальна сфера. «Соціальній сфері належить ключова роль у створенні сприятливих умов для розширеного відтворення людського потенціалу. Вона є рушійною силою інтенсифікації суспільного виробництва, підвищення рівня і якості життя та провідним фактором соціального включення та згуртованості. Цим визначається її економічне значення та пояснюється значимість попередження та мінімізації ризиків, що виникають в ній».¹

До криміногенних факторів, що можуть спіткати у зазначеній сфері можна віднести: незворотні втрати українського військового і цивільного населення; психологічне травмування у більшому або меншому ступеню значної частини населення; виїзд за кордон українського населення (приблизно 2, 4 млн. українців, які виїхали і не повернулися до України); демографічна криза; розбалансованість ринку праці; поляризація населення; проблеми з соціальною реінтеграції ветеранів війни та ветеранів війни з інвалідністю, а також питання щодо включення зазначених осіб у робочий процес; збільшення навантаження на соціальні фонди; скорочення системи соціального захисту та інше.

Варто також враховувати такі і негативні фактори як: а) дисфункції інституту сім'ї, дитинства й материнства, пов'язані з тривалим розривом фізичної дистанції між членами родин через виїзд жінок і дітей закордон; б) психологічні травми (зокрема посттравматичні стресові розлади як у учасників бойових дій, так і інших осіб, які пережили перебування у зоні таких дій), тривожність, неврози, істерії тощо. Ці наслідки, як відомо, є потужними детермінантами і агресії (злочини ненависті, побутова агресивно-насильницька злочинність), і аутоагресії (алкоголізація, наркотизація, суїцидальність). Тож нарощування агресивно-насильницького криміногенного потенціалу – факт динамічної реальності негативного кримінологічного-прогностичного значення².

- культурно-освітня сфера. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, що створювалися і передавалися суспільством у процесі його розвитку, формує людську поведінку між членами даного суспільства і відрізняє одне суспільство від іншого. Наявність культурної спадщини свідчить про історичний розвиток конкретного суспільства, його самобутність, способи життя і діяльності людей, правила людського буття, систему цінностей, норму поведінки, мораль, мислення, традиції, вірування тощо.

Відсутність на перший погляд зв'язку між культурою і злочинністю є хибним враженням. Попри відсутність прямих зв'язків, складно заперечити факт просування російської культури та засилля російської пропаганди на

¹ Власенко, Р. В., & Яценко, Л. Д. (2023). Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>

² Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 177.

території незалежної України і подальше спасіння російськомовного населення.

Криміногенні фактори в цій сфері досить розтягнуті у часовому просторі, тому у період деокупації продовжують діяти ті, що сформувалися до повномасштабного вторгнення, а також нові: продовжується вплив російської пропаганди, особливо на тимчасово окупованій території України; відбувається примусове «російське окультурення» українського населення на тимчасово окупованій території України; наявність у дорослої частини населення «колоніальної освіти» з викривленою історією України; безсистемність культурної політики держави; фрагментарність української пропаганди; поляризація суспільства у культурній сфері (чимало шанувальників радянської доби) тощо.

Окремо слід відмітити роботу засобів масової інформації, в якій також можна виділити такі криміногенні фактори, як матеріальна і творча залежність медійників від власників інформаційних підприємств (олігархів та політиків) та інших осіб (представників «злочинного світу»), на яких вони працюють, а також неможливість виконання своїх професійних обов'язків у результаті відмови в наданні певної інформації. Зокрема, залежність від влади вітчизняних бізнесменів, здатних утримувати ЗМІ, є значною мірою тим фактором, що суттєво обмежує свободу слова в Україні¹ і формує односторонню картину дня, що не відповідає дійсності.

Освітня складова зазначеної сфери передбачає організований послідовний процес поширення, освоєння, перероблення і вдосконалення знань та соціального досвіду, долучення до культурних цінностей, а також виховання всесторонньо розвинутої особистості. До криміногенних факторів у зазначеній сфері можна віднести: знищення і пошкодження освітньої інфраструктури; неможливість отримання національної освіти на тимчасово окупованих територіях; порушення системності навчання через повітряні тривоги та артилерійські обстріли, а також перебої в електропостачанні, мережі-Інтернет, мобільного зв'язку; недостатня підготовка освітян до проведення занять у дистанційному режимі (технічні і професійні чинники); відсутність у батьків вмінь і навичок організувати навчальний процес у дистанційному режимі для дітей початкової школи тощо;

- релігійна сфера. Релігія, як і культура, має свій історичний розвиток і надбання, які притаманні конкретному суспільству. Зазначена сфера, попри розвиток духовного життя людини, що пояснює існування світу, людини та їх взаємодію на основі релігійних поглядів, має суттєвий вплив на її світське життя. Виникнення суперечностей у релігійній сфері з початком проголошення незалежності України, що не були вирішені і з наданням Томасу, відгукнулися українській державі і суспільству під час війни у діяльності Української православної церкви (Московського

¹ Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 117–118.

патріархату): розвідка на користь окупанта, допомога окупантам у захопленні українських населених пунктів, депортації українців, пропаганда «руського миру» та інше. Криміналізація релігійної сфери очевидна.

Встановлення криміногенних факторів у зазначеній сфері може лише сприяти у попередженні та припиненні окремих злочинів, проте не змінить ситуацію в цілому. Зміни в цій сфері передбачають переоцінку світосприйняття та способу життя, що є довготривалим процесом, а також у прихильників тієї чи іншої релігії або церкви в межах однієї релігії має бути бажання для переосмислення духовних цінностей, в іншому випадку це на має сенсу. Цей процес має спільні риси із процесом встановлення історичної правди.

«...ведучи мову про встановлення історичної правди, та й сама семантика цього словосполучення, претендують не тільки і не стільки на встановлення і опис історичного (хронологічно сформованого) ходу подій, скільки на його пояснення, тобто інтерпретацію. Зайвим буде казати про те, що будь-яка інтерпретація цілком залежить від ціннісних установок суб'єкта її надання (індивідуального, чи групового, за переконанням чи виразника волі умовного адміністратора) та виявляє риси, передусім, етичного. ... Правда – багатовимірна. Історія – поліваріативна... Важливо розуміти: система дискурсивних, ціннісних, смислових координат, в якій мислить людина визначає не просто набір значимих для неї фактів з її життя та значимого для неї минулого. Вона – визначає саму особистість. Заперечення ж вказаних складових її установок, диспозицій, навіть якщо говорити про деконструкцію так званих соціальних міфів, – означає деконструкцію й самої особистості, спростування її реальності¹.

Не важко зрозуміти, що «розвінчання» соціальних міфів може призвести до утворення конфліктів, у тому числі криміногенного характеру, а такі ж процеси у релігійній сфері можуть призвести до катастрофічних наслідків, оскільки це впливатиме і на деконструкцію духовного життя об'єднань громадян.

Висновки. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України і деокупація суттєво вплинули і продовжують впливати у більшому або меншому ступеню на кожен сферу суспільного життя, що потребує відповідної реакції з боку державних органів та інституцій на формування державної політики. Виявлення і загальна характеристика криміногенних факторів за найбільш важливими сферами суспільного життя у період деокупації є необхідною складовою у процесі вибору і застосування комплексу заходів державної політики з деокупації. Динамічність перебігу війни, її характер та способи ведення автоматично породжують нові криміногенні фактори, а отже існує потреба у їх повсякчасному виявленні та дослідженні з метою нейтралізації або протидії їм. Кожна із зазначених сфер суспільного життя (економічна, політична, соціальна, культурно-освітня,

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 223, 225.

релігійна) потребує окремих глибинних досліджень як в контексті деокупації, так і післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування / авт. кол.: І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Малярєвський. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 14 липня. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnoyi-polityky>
2. Власенко, Р. В., & Яценко, Л. Д. (2023). Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>
3. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України № 1207-VII від 15.04.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
5. Про національну безпеку України: закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 115–118.
7. Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 13 лютого 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-13-february-2023>.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor of Law, Professor

(*Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMINOGENIC FACTORS DURING DE-OCCUPATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

The article is devoted to a general description of the criminogenic factors that can actually and potentially have a negative impact on the process of de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine, as a result of which the crime rate will increase. Criminogenic factors are classified by content in the most important areas of social relations that are of importance for both the state and society, both before the occupation, during the period of de-occupation, and

post-war life, including economic, political, social, cultural, educational and religious areas.

Identification, characterisation, and subsequent prevention of criminogenic factors in these areas is aimed at minimising real and potential criminal threats and consequences in the process of implementation of a set of state policy measures for the de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine.

Keywords: *criminogenic factors, de-occupation, temporarily occupied territory of Ukraine, areas of public life.*